

Lidé si dosud vždy vytvářeli o sobě, o tom, co jsou nebo čím mají být, nesprávné představy. Podle svých představ o bohu, o normálním člověku atd. utvářeli své vztahy. Výplody jejich hlavy jim přerostly přes hlavu. Tvůrci se podrobili svým vlastním výtvorům. Osvobodme je od výmyslů, idejí, dogmat, smyšlených bytostí, pod jejichž jhem živoří. Povstaňme proti této nadvládě myšlenek. Naučme lidi nahradit tyto výmysly myšlenkami, které odpovídají podstatě člověka, říká jeden, naučme je stavět se k nim kriticky, říká druhý, naučme je, jak si je mají vyhnat z hlavy, říká třetí, a — existující skutečnost se zhroutí.

Tyto nevinné a dětinské fantasie jsou jádrem novější mladohegelovské filosofie, kterou nejen veřejnost v Německu přijímá s hrůzou a bojácnou úctou, ale kterou mimoto i sami *bohatýři filosofie* předkládají se slavnostním vědomím její světoborné nebezpečnosti a zločinné bezohlednosti. Účelem prvního svazku této publikace je odhalit tyto beránky, pokládající se a pokládané za vlky, ukázat, jak svým bečením jen filosoficky opakují představy německých měšťáků, jak chvástání těchto filosofických vykladačů obráží jen ubohost skutečných německých poměrů. Jeho účelem je zesměšnit a diskreditovat filosofický boj proti stínům skutečnosti, který vyhovuje blouznivému a ospalému německému národu.

Byl jednou jeden čacký muž, a ten si usmyslel, že lidé se topí ve vodě jen proto, že je posedla *myšlenka tíže*. Kdyby prý si tuto představu vyhnali z hlavy, třeba tím, že by ji prohlásili za představu pověřivou, náboženskou, pak by jim už voda nemohla být vůbec nebezpečná. Po celý svůj život bojoval proti ilusi tíže, o jejichž

zhoubných následcích mu každá statistika dodávala nové a četné důkazy. Čácký ten muž byl vzorem nových německých revolučních filosofů.*

* Dále je v rukopise proškrtnuto: Německý idealismus se nijak specificky neodlišuje od ideologie všech ostatních národů. Také tato ideologie chápe svět tak, jako by jej ovládaly ideje, pokládá ideje a pojmy za určující principy, určité myšlenky za mystérium materiálního světa, přístupné filosofům.

Hegel dovršil pozitivní idealismus. Nejenže se mu celý materiální svět proměnil v jakýsi svět myšlenek a veškeré dějiny v jakési dějiny myšlenek. Nestačí mu zaznamenávat věci myšlenek, snaží se zobrazit i akt produkce.

Němečtí filosofové, vyburcovaní ze svého vysněného světa, protestují proti světu myšlenek, proti němuž... představu skutečného, tělesného...

Němečtí filosofičtí kritikové tvrdí, že [svět] skutečné lidi dosud ovládaly a určovaly ideje, představy, pojmy, že skutečný svět je produktem světa idejí. Tak tomu je až do této chvíle, ale musí se to změnit. Liší se mezi sebou v tom, jak chtějí spasit tento svět lidí, podle jejich názoru tolik úpějí pod nadvládou svých vlastních utkvělých myšlenek; liší se v tom, co prohlašují za utkvělé myšlenky; shodují se v tom, že věří v tuto vládu myšlenek, shodují se ve víře, že akt jejich kritického myšlení musí přivodit zánik toho, co tu dosud je, ať už pokládají svou vlastní izolovanou myšlenkovou činnost za postačující, anebo chtějí ovládnout obecné povědomí.

Víra, že reálný svět je produktem světa idejí, že svět idejí...

Pobláznění svým hegelovským světem myšlenek, protestují němečtí filosofové proti nadvládě myšlenek, idejí, představ, které dosud podle jejich názoru, tj. podle Hegelovy iluze produkovaly, určovaly, ovládaly skutečný svět. Ohražují se proti tomu a hynou...

Podle Hegelova systému ideje, myšlenky, pojmy produkovaly, určovaly, ovládaly skutečný život lidí, jejich materiální svět, jejich reálné vztahy. Jeho odbojní žáci to od něho přejímají...

Grundriß

Handwritten text in German, likely a transcription of the first page of the 'Grundrisse' manuscript. The text is dense and appears to be a philosophical or economic treatise, discussing concepts like 'ideology', 'idealism', and 'materialism'. The handwriting is cursive and somewhat difficult to read in places due to the angle and ink bleed-through.

První stránka Marxova a Engelsova rukopisu „Německé ideologie“. Předmluva (Psáno Marxovou rukou)

FEUERBACH

PROTIKLAD MATERIALISTICKÉHO
A IDEALISTICKÉHO NÁZORU

Podle zpráv německých ideologů prošlo Německo v posledních letech převratem, který nemá obdoby. Z rozkladu Hegelova systému, který začal Straussem, se rozrostlo světové vření, do něhož byly strženy všechny „mocnosti minulosti“. Za všeobecného zmatku vznikaly mocné říše a hned zase zanikaly, na chvíli se objevovali hrdinové, které smělejší a mocnější soupeři brzy smetli zase zpátky do temnoty. Byla to revoluce, proti níž je francouzská revoluce učiněnou hračkou, byl to zápas světů, proti němuž se zdají maličerné i boje diadochů³. Jeden princip zatlačoval druhý, bohatýři myšlenek se o překot předháněli v nevídaném chvatu, a za tři roky, od roku 1842 do roku 1845, se v Německu vyjasnilo víc než jindy za tři století.

To všechno se prý odehrálo na poli čisté myšlenky.

Je to ovšem zajímavá událost: proces zahánění absolutního ducha. Když v něm uhasla poslední jiskra života, ztratily jednotlivé součásti tohoto caput mortuum* soudržnost, spojovaly se v nové sloučeniny a vytvářely nové substance. Filosofičtí podnikatelé, kteří do té doby žili z exploatace absolutního ducha, vrhli se teď na nové sloučeniny. Každý co nejhrošlivěji kupčil s podílem, který mu připadl. Neobešlo se to ovšem bez konkurence. Zpočátku to byla konkurence poměrně spořádaná a solidní. Později, když byl ně-

* — doslovně „mrtvá hlava“, zde ve smyslu „mrtvé pozůstatky“. (Pozn. red.).

mecký trh přeplněn a zboží přes všechnu námahu nešlo na odbyt na světovém trhu, pokazili obchod, jak je v Německu obvyklé, hromadnou a fingovanou výrobou, zhoršováním jakosti, sofistikací surovin, falšováním etiket, koupěmi naoko, směnečnými podvody a úvěrovým systémem bez jakéhokoli reálného podkladu. Nakonec konkurence přešla v rozhořčený boj, který nám dnes vychvalují a líčí jako světodějný převrat, jako zdroj obrovských výsledků a vymožeností.

Abychom správně zhodnotili toto filosofické dryáčnictví, které probouzí blaživé národní citění i v hrudi počestného německého občana, abychom názorně vypočetli malichernost, lokální omezenost celého tohoto mladohegelovského hnutí a zejména tragikomický kontrast mezi skutečnými činy těchto hrdinů a ilusemi o těchto činech, je třeba podívat se pro změnu na celý ten poprask ze stanoviska, které leží mimo Německo.*

A. IDEOLOGIE VŮBEC, ZEJMÉNA NĚMECKÁ

Německá kritika včetně svých nejnovějších snah neopustila půdu filosofie. Ani zdaleka nezkoumala své obecně filosofické předpoklady, a tak všechny její otázky vyrostly dokonce na půdě jednoho určitého filosofického systému, totiž systému Hegelova. Nejen v jejich odpovědích, nýbrž už v jejich otázkách byla obsažena mystifikace. Pro tuto závislost na Hegelovi se žádný z těchto novějších kritiků ani nepokusil o nějakou obsáhlou kritiku Hegelova systému,

* *Dále je v rukopise proškrtnuto:* Proto než začneme se speciální kritikou jednotlivých představitelů tohoto hnutí, uvedeme několik obecných poznámek. Tyto poznámky budou s to nastínit stanovisko naší kritiky natolik, nakolik je to zapotřebí k pochopení a zdůvodnění dalších jednotlivých kritik. V těchto poznámkách se zabýváme Feuerbachem právě proto, že jedině on učinil aspoň jakýsi pokrok a jedině jeho pracemi je možno se de bono foi [váženě] zabývat.

1. Ideologie vůbec, zejména německá filosofie.

A. Známe jen jednu vědu, vědu historickou. Na dějiny je možno pohlížet ze dvou stránek, je možno je dělit na dějiny přírody a dějiny lidí. Jenže tyto dvě stránky nelze oddělovat; dokud existují lidé, dotud se dějiny přírody a dějiny lidí vzájemně podmiňují. Dějiny přírody, tak zvaná přírodní věda, nás tu nezajímají; budeme se však muset zabývat dějinami lidí, protože téměř všechna ideologie se redukuje buďto na překroucené pojetí těchto dějin, nebo na naprosté nepřihlížení k nim. Sama ideologie je jen jednou stránkou těchto dějin.

ačkoli každý z nich tvrdí, že Hegela překonal. Jejich polemika proti Hegelovi a polemika jednoho proti druhému se omezuje na to, že si každý vybere jednu stránku Hegelova systému, a tu potom obrací proti celému systému i proti stránkám, které si vybrali druzí. Zpočátku si vybírali čisté, nezfalšované hegelovské kategorie, jako je substance a sebeuvědomění, později tyto kategorie zprofanovali jmény spíš světskými, jako je rod, jedinec, člověk atd.

Veškerá německá filosofická kritika od Strausse až po Stirnera se omezuje na kritiku náboženských představ.* Kritikové vycházeli ze skutečného náboženství a z vlastní theologie. Každý pak různým způsobem stanovil, co je náboženské vědomí, náboženská představa. Pokrok byl v tom, že do oblasti náboženských či theologických představ zahrnuli i domněle vládnoucí metafysické, politické, právní, mravní a jiné představy; pokrok byl také v tom, že i politické, právní, mravní vědomí prohlásili za vědomí náboženské či theologické, a politického, právního, mravního člověka, nakonec „člověka vůbec“, prohlásili za člověka náboženského. Nadvláda náboženství byla předpokladem. Postupně prohlašovali každý vládnoucí vztah za vztah náboženský a proměňovali jej v kult, v kult práva, v kult státu apod. Všude jen samá dogmata a víra v dogmata. Stále větší a větší část světa byla kanonisována, až nakonec mohl ctihodný svatý Max prohlásit za svatý šmahem celý svět, a tak s ním jednou provždy skoncovat.

Starohegelovci všechno *cháпали*, jakmile to bylo převedeno na nějakou hegelovskou logickou kategorii. Mladohegelovci všechno *kritisovali*, podvrhující všemu náboženské představy anebo prohlašující všechno za theologické. Mladohegelovci a starohegelovci se shodují ve víře, že v nynějším světě vládne náboženství, pojmy, obecné. Rozdíl je jen v tom, že jedni bojují proti této nadvládě jako proti usurpaci, kdežto druzí tuto nadvládu velebí jako legitimní.

Protože tito mladohegelovci pokládají představy, myšlenky, pojmy, vůbec produkty toho vědomí, které sami osamostatnili, za skutečné okovy lidí, stejně jako je starohegelovci prohlašují

* *Dále je v rukopise proškrtnuto:* která vystoupila s tvrzením, že je absolutní spasilkou světa od všeho zla. Na náboženství se teď už pohlíželo jako na poslední příčinu všech vztahů přičících se těmto filosofům, jako na úhlavního nepřítele, a tak se k němu také přistupovalo.

za opravdová pojítka lidské společnosti, je pochopitelné, že mladohegelovcům stačí také bojovat jen proti těmto ilusím vědomí. Protože si mladohegelovci ve své fantasii představují, že vztahy lidí, všechno jejich konání, jejich pouta a zábrany jsou výtvořiny jejich vědomí, vznášejí v důsledku toho na lidi mravní postulát, aby své nynější vědomí nahradili vědomím lidským, kritickým nebo egoistickým, a tak se zbavili toho, co je omezuje. Tento požadavek změnit vědomí ústí nakonec v požadavek interpretovat jinak to, co existuje, tj. uznat to na základě jiné interpretace. Přes své rádo by „světoborné“ fráze jsou mladohegelovští ideologové krajně konservativní. Nejmladší z nich našli pro svou činnost správný výraz, tvrdí-li, že bojují jen proti „frázím“. Jenže zapomínají, že proti těmto frázím stavějí zase jen fráze a že vůbec nebojují proti skutečnému existujícímu světu, bojují-li jen proti frázím tohoto světa. Tato filosofická kritika mohla nakonec dokázat jen to, že v oboru dějin náboženství objasnila, a to ještě jednostranně, některé otázky týkající se křesťanství; všechna její ostatní tvrzení jen dále přikrašlují její domnělou zásluhu, že tato její nepřilíš důležitá objasnění jsou světodějné objevy.

Ani jednoho z těchto filosofů nenapadlo zeptat se, jak souvisí německá filosofie s německou skutečností, jak souvisí jejich kritika s jejich vlastním materiálním prostředím.

* * *

Předpoklady, z nichž vycházíme, nejsou libovolné, nejsou to dogmata; jsou to skutečné předpoklady, od nichž můžeme abstrahovat jen ve fantasii. Jsou to skutečná individua, jejich činnost a materiální podmínky jejich života, které tu byly už před nimi, i ty, které tato individua sama vytvořila vlastní činností. Tyto předpoklady je tedy možno zjistit čistě empiricky.

Prvním předpokladem veškerých dějin lidstva je ovšem existence živých lidských individuí.^{*} Předně je tedy třeba zjistit, jak jsou tato individua tělesně uzpůsobena a jaký je jejich vztah k ostatní

^{*} Dále je v rukopise proškrtnuto: Prvním dějinným aktem těchto individuí, jímž se liší od zvířat, není to, že myslí, nýbrž to, že začínají vyrábět prostředky k svému životu.

přírodě, který je tím dán. Nemůžeme se tu ovšem zabývat ani fyzickými vlastnostmi lidí, ani přírodními podmínkami, do nichž byli lidé postaveni, geologickými, oro-hydrografickými, klimatickými a jinými poměry.* Veškerý dějepis musí vždy vycházet z těchto přirozených základů a z toho, jak je lidé svou činností v průběhu dějin měnili.

Rozdíl mezi lidmi a zvířaty je možno vidět ve vědomí, v náboženství, ve spoustě jiných věcí. Lidé se sami začínají odlišovat od zvířat, jakmile začnou vyrábět prostředky k svému životu, a tento krok je podmíněn jejich tělesnou stavbou. Tím, že lidé produkují prostředky k svému životu, produkují nepřímou i svůj materiální život.

Způsob, jak lidé vyrábějí prostředky k svému životu, závisí především na tom, jaké jsou vůbec životní prostředky, které tu byly před nimi a které musí reprodukovat. Na tento způsob výroby nelze pohlížet jen z té stránky, že je reprodukcí fyzické existence individuí. Je to spíše již určitý druh činnosti těchto individuí, určitá forma projevu jejich života, určitý způsob jejich života. Jak individua projevují svůj život, taková jsou. To, čím jsou, spadá tedy vjedno s jejich výrobou, a to s tím, co vyrábějí, i s tím, jak vyrábějí. Čím individua jsou, závisí tedy na materiálních podmínkách jejich výroby.

Tato výroba začíná teprve s rozmnožením obyvatelstva. Předpokladem výroby jsou zase určité styk mezi individui. Forma těchto styků je zase podmíněna výrobou.⁴

Vzájemné vztahy různých národů závisí na tom, nakolik každý z nich rozvinul své výrobní síly, dělbu práce a vnitřní styky. Tato these se všeobecně uznává. Ale na stupni vývoje výroby a vnitřních i vnějších styků určitého národa závisí nejen vztah tohoto národa k jiným národům, nýbrž i celá jeho vnitřní struktura. Nakolik jsou rozvinuty výrobní síly určitého národa, ukazuje nejnázorněji stupeň, jakého dosáhl vývoj dělby práce. Každá nová výrobní síla, pokud to není jen kvantitativní rozšíření do té doby již známých

^{*} Dále je v rukopise proškrtnuto: Avšak tyto vztahy podmiňují nejen prvotní, samostatnou organizaci lidí, zejména rasové rozdíly, nýbrž i všechny jejich další vývoj nebo nevyvoj až do dnešního dne.

výrobních sil (např. zúrodnování noviny), vede k dalšímu rozvoji dělby práce.

Dělba práce uvnitř národa způsobuje především, že se práce v průmyslu a v obchodě odděluje od práce v zemědělství a tím i město od venkova, a tak vzniká protiklad mezi jejich zájmy. Další vývoj dělby práce vede k oddělení práce v obchodu od práce průmyslové. Zároveň tím, že dochází k dělbě práce uvnitř těchto různých oborů, rozdělují se individua, zabývající se společně určitou prací, zase na různé skupiny. Vzájemné postavení těchto jednotlivých skupin je podmíněno způsobem, jak se provozuje zemědělská, průmyslová a obchodní práce (patriarchální řád, otroctví, stavy, třídy). Při rozvinutějších stycích se tytéž vztahy objevují ve vzájemném poměru mezi různými národy.

Každému jednotlivému stupni vývoje dělby práce odpovídá určitá forma vlastnictví; tj. stupeň dělby práce určuje pokaždé i vzájemné vztahy individuí, pokud jde o materiál, nástroj a produkt práce.

První formou vlastnictví je kmenové vlastnictví.⁵ Odpovídá nevyspělému stupni výroby, kdy se národ živí lovem a rybolovem, chovem dobytka nebo nanejvýš zemědělstvím, které ovšem předpokládá veliké množství neobdělávané půdy. Na tomto stupni je dělba práce ještě velmi málo vyvinuta a omezuje se na další rozšiřování samorostlé dělby práce, jak je dána v rodině. Proto se společenské členění omezuje jen na jisté rozšíření rodiny: patriarchální náčelníci kmene, pod nimi příslušníci kmene, nakonec otroci. Otroctví skryté v rodině se vyvíjí teprve pozvolna s růstem obyvatelstva a potřeb a s rozšiřováním vnějších styků, a to války i výměnného obchodu.

Druhou formou je antické obecní a státní vlastnictví, které vzniká zejména v důsledku spojení několika kmenů, smlouvou nebo dobytím, v město; přitom i nadále trvá otroctví. Vedle obecního vlastnictví se vyvíjí už i movité a později i nemovité soukromé vlastnictví, ale jako mimořádná forma podřízená obecnímu vlastnictví. Státní občané mají nad otroky, kteří pro ně pracují, moc jen jako celek a už proto jsou vázáni na formu obecního vlastnictví. Je to společné soukromé vlastnictví aktivních státních občanů, kteří

jsou vůči otrokům nuceni setrvávat v této prvobytné formě sdružení. Proto celá struktura společnosti na tomto základě a s ní i moc lidu upadají tou měrou, jak se vyvíjí zejména nemovité soukromé vlastnictví. Dělba práce je už vyspělejší. Setkáváme se už s protikladem mezi městem a venkovem, později s protikladem mezi státy představujícími zájmy měst a státy představujícími zájmy venkova a v městech samých zase s protikladem mezi průmyslem a námořním obchodem. Úplně je už vyvinut třídní vztah mezi občany a otroky.

Zdálo by se, že celému tomuto pojetí dějin odporuje skutečnost dobývání. Za hybnou sílu dějin platilo dosud násilí, válka, plenění, loupežná vražda atd. Musíme se tu omezit jen na hlavní body, a uvádíme proto jen zvláště pádny příklad: zničení staré civilizace barbarským národem, a vytváření nové struktury společnosti, které na toto zničení navazuje a začíná úplně od počátku. (Řím a barbari, feudální zřízení a Galie, východořímská říše a Turci.) U dobytelského barbarského národa je válka, jak jsme už předtím naznačili, ještě pravidelnou formou styků, které se používá tím horlivěji, čím víc s růstem obyvatelstva roste potřeba nových výrobních prostředků, a to při tradičním a pro ně jedině možném primitivním způsobu výroby. V Itálii naopak koncentrace pozemkového vlastnictví (způsobená nejen skupováním a zadlužováním, ale i přecházením jednotlivých majetků na dědice, neboť staré rody při velké rozmařilosti a malém počtu sňatků ponenáhlu vymíraly a jejich majetek připadal malému počtu vlastníků) a přeměna pozemků v pastviny (způsobená nejen obvyklými, dodnes platnými ekonomickými příčinami, ale i dovozem obilí, naloupeného i odváděného jako poplatek, a z toho plynoucím nedostatkem spotřebitelů pro italské obilí) vedly k tomu, že svobodné obyvatelstvo takřka vymizelo; také otroci znovu a znovu vymírali a bylo třeba je stále nahrazovat novými. Otroctví zůstávalo základem veškeré výroby. Plebejci, postavení mezi svobodnými a otroky, se nikdy nepozvedli nad úroveň lumpenproletariátu. Řím se vůbec nikdy nestal ničím víc než městem a se svými provinciemi měl skoro jen politické spojení; toto spojení mohly ovšem přerušit zase politické události.

S rozvojem soukromého vlastnictví tu poprvé vznikají tytéž

vztahy, s nimiž se zase setkáme u moderního soukromého vlastnictví, jenže v širším měřítku. Na jedné straně koncentrace soukromého vlastnictví, která v Římě začala velmi záhy (což dokazuje Liciniův zákon o půdě⁶) a od občanských válek a zejména za císařů velmi rychle postupovala; na druhé straně s tím souvisící přeměna plebejských drobných rolníků v proletariát, který se však při svém postavení mezi majetnými občany a otroky nikdy nemohl samostatně vyvíjet.

Třetí formou je feudální nebo stavovské vlastnictví. Pro starověk bylo východiskem *město* a jeho malé území, kdežto ve středověku to byl *venkov*. Tato změna východiska byla podmíněna tím, že tu byla malá hustota obyvatelstva rozptýleného po velkém území, která se příchodem dobyvatelů nijak zvlášť nezvětšila. Na rozdíl od Řecka a Říma začíná tedy feudální vývoj na mnohem rozlehlejších územích, připraveném římskými výboji a rozšířením zemědělství, které s nimi bylo zpočátku spojeno. V posledních staletích zanikající římské říše a při jejím dobytí barbary byla zničena spousta výrobních sil; zemědělství upadalo, průmysl chátral pro nedostatek odbytu, obchod ochabl nebo byl násilně přerušen, ubylo venkovského i městského obyvatelstva. Z těchto poměrů, které tu byly od počátku, a ze způsobu organizace výbojů, podmíněného těmito poměry, se pod vlivem vojenské organizace Germánů vyvinulo feudální vlastnictví. Stejně jako kmenové a obecní vlastnictví, je i feudální vlastnictví založeno na pospolitosti, proti níž však jako přímo vyrábějící třída nestojí otroci, jako u antické pospolitosti, nýbrž nevolní drobní rolníci. Zároveň s plným rozvojem feudalismu přistupuje k tomu i protiklad k městům. Hierarchická struktura pozemkového vlastnictví a s tím souvisící ozbrojené družiny dávaly šlechtě moc nad nevolníky. Tato feudální struktura byla, stejně jako antické obecní vlastnictví, sdružením proti ovládané vyrábějící třídě; jen forma sdružení a vztah k bezprostředním výrobcům byly jiné, protože tu byly jiné výrobní podmínky.

Této feudální struktuře pozemkového vlastnictví odpovídalo ve městech korporativní vlastnictví, feudální organizace řemesla. Vlastnictví tu záleželo hlavně v práci každého jednotlivce. Nutnost sdružení proti sdružené loupeživé šlechtě, potřeba společných tržnic

v době, kdy průmyslník byl zároveň obchodníkem, rostoucí konkurence uprchlých nevolníků, kteří se hrnuli do vzkvétajících měst, feudální struktura celé země, to všechno vedlo ke vzniku *cechů*; ponenáhlu našetřené drobné kapitály jednotlivých řemeslníků a jejich stabilní počet při vzrůstajícím počtu obyvatelstva vedly k tomu, že vznikl vztah tovaryšů a učňů k mistrovi a vytvořil v městech podobnou hierarchii jako na venkově.

Za feudalismu záleželo tedy hlavní vlastnictví jednak ve pozemkovém vlastnictví, s nímž byla nerozlučně spjata práce nevolníků, jednak ve vlastní práci s malým kapitálem, který ovládal práci tovaryšů. Struktura obou forem vlastnictví byla podmíněna omezenými výrobními vztahy — nepatrným a primitivním obděláváním půdy a řemeslnou výrobou. Dělbá práce byla za rozkvětu feudalismu nepatrná. V každé zemi byl protiklad mezi městem a venkovem; stavovská struktura byla ovšem velmi ostře vyhraněna, ale kromě dělení na knížata, šlechtu, duchovenstvo a rolníky na venkově a na mistry, tovaryše, učně a brzy i nádenickou chátru ve městech nedocházelo k žádné významné dělbě. V zemědělství ztěžovalo dělbá práce obdělávání půdy na malých parcelách, vedle něhož vznikal domácí průmysl u rolníků, v průmyslu vůbec neexistovala dělbá práce uvnitř jednotlivých řemesel a jen nepatrná dělbá mezi jednotlivými řemesly. Dělbá mezi průmyslem a obchodem byla ve starších městech už dříve, v novějších se vyvinula teprve později, když města mezi sebou navázala styky.

Pro pozemkovou šlechtu i pro města bylo zapotřebí, aby větší země byly spojeny ve feudální království. Proto byl v čele organizace vládnoucí třídy, šlechty, všude monarcha.

Skutečnost je tedy taková: Určitá individua, určitým způsobem produktivně činná, vstupují do těchto určitých společenských a politických vztahů. Empirické zkoumání musí v každém jednotlivém případě empiricky a bez jakékoli mystifikace a spekulace prokázat souvislost společenské a politické struktury s výrobou. Společenská struktura i stát vznikají neustále z životního procesu určitých individuí; ale ne takových individuí, jak se snad jeví ve vlastní nebo cizí představě, nýbrž takových, jaká *skutečně* jsou, tj. jak působí, jak materiálně vyrábějí, tedy jak jsou činná za určitých

materiálních a na jejich libovůli nezávislých omezení, předpokladů a podmínek.*

Produkcce idejí, představ, vědomí se nejprve bezprostředně prolíná s materiální činností a s materiálními styky lidí, je to řeč skutečného života. Tvoření představ, myšlení, duchovní styky lidí tu ještě přímo vyplývají z jejich materiálního postoje. Totéž platí o duchovní produkci, jak se zračí v řeči politiky, zákonů, morálky, náboženství, metafysiky atd. určitého národa. Lidé produkují své představy, ideje atd., ale skuteční, působící lidé, podmíněni určitým vývojem svých výrobních sil a jim odpovídajících styků až po jejich nejrozvinutější formy. Vědomí [Bewusstsein] nemůže být nikdy nic jiného než vědomé bytí [bewusstes Sein], a bytí lidí je jejich skutečný životní proces. Jestliže veškerá ideologie zobrazuje lidi a jejich vztahy jako camera obscura**, vzhůru nohama, vyplývá tento jev z jejich historického životního procesu stejně jako převrácení předmětů na sítnici vyplývá z jejich bezprostředně fyzického životního procesu.

V naprostém protikladu k německé filosofii, která sestupuje z nebe na zem, stoupá se tu od země k nebi, tj. nevychází se tu z toho, co lidé říkají, co se domnívají, co si představují, ani z řečených, myšlených, vymyšlených, představovaných lidí, aby se odtud došlo k lidem z masa a krve; vychází se ze skutečně činných lidí a z jejich skutečného životního procesu se také vykládá vývoj ideologických odrazů a ozvuků tohoto životního procesu. I mlhavé výtvořiny v mozcích lidí jsou nutné sublimáty jejich materiálního životního procesu, který je možno empiricky zjistit a který je spjat s materiálními předpoklady. Tím ztrácejí morálka, náboženství, metafysika a všechna ostatní ideologie i formy vědomí, které jim

* Dále je v rukopise proškrtáno: Představy, které si tato individua vytvářejí, jsou buď představy o jejich vztahu k přírodě, nebo o jejich vzájemných vztazích, anebo o jejich vlastním uzpůsobení. Je zřejmé, že ve všech těchto případech jsou tyto představy vědomým výrazem — skutečným nebo ilusorním — jejich skutečných vztahů a činného uplatnění, jejich výroby, jejich styků, jejich společenské a politické organizace. Domnívat se opak je možné jen tehdy, předpokládá-li se vedle ducha skutečných, hmotně podmíněných individuí ještě nějaký zvláštní duch. Je-li vědomý výraz skutečných vztahů těchto individuí ilusorní, stavějí-li ve svých představách svou skutečnost vzhůru nohama, pak je to zase následek omezeného způsobu jejich materiálního činného uplatnění a jejich omezených společenských vztahů, které z toho vznikají.

** — temná komora. (Pozn. red.)

odpovídají, zdání samostatnosti. Nemají dějiny, nemají vývoj, nýbrž lidé, rozvíjející svou materiální výrobu a své materiální styky, mění s touto svou skutečností i své myšlení a produkty svého myšlení. Život není určován vědomím, nýbrž vědomí je určováno životem. Uvažujeme-li prvním způsobem, vycházíme z vědomí jako by bylo živým individuem, uvažujeme-li druhým způsobem, odpovídajícím skutečnému životu, vycházíme přímo ze skutečných živých individuí a na vědomí pohlížíme jen jako na jejich vědomí.

Tento způsob uvažování není bez předpokladů. Vychází ze skutečných předpokladů, ani na chvíli je neopouští. Jeho předpoklady jsou lidé, ne nějak fantasticky izolovaní a fixovaní, nýbrž v procesu svého skutečného empiricky názorného vývoje za určitých podmínek. Jakmile je zobrazen tento činný životní proces, přestávají být dějiny snůškou mrtvých faktů jako u empiriků, kteří jsou stále ještě abstraktní, anebo pomyslných akcí pomyslných subjektů jako u idealistů.

Tam, kde přestává spekulace, u skutečného života, začíná tedy skutečná, pozitivní věda, zobrazení praktického činného uplatnění, praktického vývojového procesu lidí. Přestávají fráze o vědomí, místo nich musí nastoupit skutečné vědění. Jakmile se začne zobrazovat skutečnost, ztrácí samostatná filosofie půdu pro svou existenci. Na její místo může nastoupit nanejvýš souhrn nejobecnějších závěrů, které se dají vyabstrahovat ze zkoumání historického vývoje lidí. Samy o sobě, odděleny od skutečných dějin, nemají tyto abstrakce vůbec žádnou cenu. Mohou sloužit jen k tomu, aby usnadňovaly uspořádání historického materiálu, aby naznačily pořadí jeho jednotlivých vrstev. Rozhodně ale nepodávají nějaký návod nebo schema, podle něhož by bylo možno přistříhovat dějinné epochy, jako to dělala filosofie. Potíž naopak začíná teprve tehdy, když se pustíme do zkoumání a pořádání materiálu, ať už z nějaké minulé epochy nebo ze současnosti, když začneme se skutečným zobrazením. K odstranění těchto obtíží jsou nutné předpoklady, které tu naprosto nemůžeme uvádět; vyplynou teprve ze studia skutečného životního procesu a činnosti individuí v každé epoše. Vybereme tu několik těchto abstrakcí, kterých používáme na rozdíl od ideologie, a osvětlíme je na historických příkladech.

[1.] DĚJINY

U Němců nezatižených předpoklady musíme začít tím, že konstatujeme první předpoklad veškeré lidské existence, tedy i veškerých dějin, totiž předpoklad, že lidé musí mít možnost žít, aby mohli „dělat dějiny“*. K životu je však především třeba jídlo a pití, obydlí, oděv a ještě některé jiné věci. Prvním historickým činem je tedy výroba prostředků k uspokojení těchto potřeb, produkce samotného materiálního života, a tento historický čin, základní podmínku veškerých dějin je nutno plnit každý den a každou hodinu, dnes stejně jako před tisíci a tisíci lety, aby se lidé alespoň udrželi naživu. I když se smyslovost, jako u svatého Bruna, redukuje třeba jen na minimum, na hůl, přece jen předpokládá činnost — výrobu té hole. Při každém pojetí dějin je tedy především nutno zkoumat tento základní fakt v celém jeho významu a v celém jeho rozsahu a přiznat mu význam, který mu náleží. Tohle, jak známo, Němci nikdy nedělali, proto u nich dějiny neměly nikdy *pozemskou* základnu, a proto také Němci nikdy neměli historiky. Francouzi a Angličané, i když souvislost tohoto faktu s tak zvanými dějinami pojímali jen krajně jednostranně, zejména pokud byli v zajetí politické ideologie, přece jen udělali první pokusy dát dějepiscectví materialistickou základnu tím, že první psali dějiny občanské společnosti, dějiny obchodu a průmyslu.

Druhá věc je, že už sama první uspokojená potřeba, činnost k jejímu uspokojování a nástroj k jejímu uspokojení, k němuž se už dospělo, vedou k novým potřebám — a toto vytváření nových potřeb je první historický čin. Už na tom je vidět, z jakého ducha se rodí velká historická moudrost Němců, kteří tam, kde jsou v koncích s pozitivním materiálem a nemohou vyšťárat žádný theologický, politický ani literární nesmysl, nemluví už vůbec o dějinných událostech, nýbrž o událostech „doby předdějinné“, ale přitom nám vůbec nevysvětlují, jak se z tohoto „předdějinného“ nesmyslu dostaneme do skutečných dějin — ačkoli na druhé straně je tato „předdějinná doba“ pravým rájem pro jejich historickou spekulaci,

* *Marxova poznámka na okraji: Hegel. Geologické, hydrografické a jiné poměry. Lidská těla. Potřeba, práce.*

neboť ta se tu cítí v bezpečí před zásahy „hrubého faktu“, a může zde zároveň úplně popustit uzdu své spekulativní náruživosti a vytvářet i vyvracet na tisíce hypotheses.

Třetím vztahem, který tu hned od začátku vstupuje do dějinného vývoje, je skutečnost, že lidé, kteří každodenně znovu vytvářejí svůj vlastní život, začínají vytvářet nové lidi, začínají se rozmnožovat — vztah mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi, *rodina*. Tato rodina, která je zpočátku jediným sociálním vztahem, se později, když rozmnožené potřeby vytvářejí nové společenské vztahy a když větší počet lidí vytváří nové potřeby, stává vztahem podružným (ne ovšem v Německu), a proto je jí nutno zkoumat a vykládat na základě existujících empirických údajů, a ne z „pojmu rodiny“, jak je to zvykem v Německu.* Tyto tři stránky sociální činnosti nelze ostatně pojímat jako tři různé stupně, nýbrž právě jen jako tři stránky, anebo, aby tomu v Německu spíše porozuměli, tři „momenty“, které existovaly od samého počátku dějin a od doby prvních lidí a které se dodnes uplatňují v dějinách.

Produkce života, jednak vlastního života prací, jednak cizího života plozením, se hned jeví jako dvojitý vztah — jednak jako přirozený, jednak jako společenský vztah — společenský v tom smyslu, že se tím rozumí součinnost většího počtu individuí bez ohledu na to, za jakých podmínek, jakým způsobem a k jakému účelu. Z toho vysvítá, že určitý výrobní způsob nebo určitý průmyslový stupeň je vždy spojen s určitým způsobem součinnosti

* *Marxova a Engelsova poznámka: Stavba domů. U divochů je docela samozřejmé, že každá rodina má vlastní jeskyni nebo chatrč, stejně jako u kočovníků má každá rodina zvláštní stan. S dalším rozvojem soukromého vlastnictví se toto oddělené domácí hospodářství stává ještě nezbytnějším. U zemědělských národů je společné domácí hospodářství stejně nemožné jako společné obdělávání půdy. Velkým pokrokem bylo vybudování měst. Ve všech dosavadních obdobích bylo zrušení oddělených domácích hospodářství závislé na zrušení soukromého vlastnictví, nemožné už proto, že pro to nebyly materiální podmínky. Zřízení společného domácího hospodářství předpokládá rozvoj strojové výroby, využití přírodních sil a mnoha jiných výrobních sil — např. zavedení vodovodů, plynového osvětlení, parního vytápění atd., zrušení [rozdílu mezi] městem a venkovem. Bez těchto podmínek by se společné hospodaření samo nestalo ještě novou výrobní silou, nemělo by materiální základnu, spočívalo by na čistě teoretickém základě, tj. bylo by pouhým vrtochem a dospělo by jen ke klášternímu hospodářství. — Co bylo možné, ukazuje seskupování ve městech a budování společných budov pro jednotlivé určité účely (vězení, kasárny atd.). Ze zrušení odděleného hospodaření je nerozlučně spjata s odstraněním rodiny, je nabíledni,*

4 čili s určitým společenským stupněm, a že sám tento způsob součinnosti je „výrobní silou“, že na množství lidem dostupných výrobních sil závisí stav společnosti a že tedy „dějiny lidstva“ je nutno studovat a zpracovávat vždy v souvislosti s dějinami průmyslu a směny. Je však také jasné, proč je v Německu nemožné napsat takové dějiny, neboť Němcům k tomu chybí nejen schopnost koncepce a materiál, nýbrž i „smyslová jistota“, a na druhém břehu Rýna si nelze tyto věci nijak ověřit, protože tam se už dějiny neodehrávají. Ukazuje se tedy už hned od začátku materialistická souvislost mezi lidmi, která je podmíněna potřebami a způsobem výroby a je tak stará jako lidstvo samo — souvislost, která na sebe bere stále nové formy a představuje tedy „dějiny“, i když přitom neexistuje žádný politický ani náboženský nesmysl, který by ještě zvláště držel lidi pohromadě.

Teprve teď, když jsme už uvážili čtyři momenty, čtyři stránky prvotních dějinných vztahů, zjišťujeme, že člověk má také „vědomí“.* Ale ani to nemá hned od začátku jako „čisté“ vědomí. „Duch“ je hned od začátku provázen kletbou, že je „obtížen“ hmotou, která se projevuje ve formě vlnění vrstev vzduchu, tónů, zkrátka řeči. Řeč je tak stará jako vědomí — řeč je praktické vědomí, existující i pro jiné lidi, tedy i pro mne samého teprve existující skutečné vědomí, a řeč vzniká, stejně jako vědomí, teprve z potřeby, z nevyhnutelnosti styku s druhými lidmi.** Kde existuje nějaký vztah, tam existuje pro mne, zvíře „nemá vztah“ k ničemu a vůbec nemá žádný vztah. Pro zvíře jeho vztah k ostatním neexistuje jako vztah. Vědomí je tedy hned od počátku společenským produktem a zůstává jím, dokud vůbec existují lidé. Vědomí je ovšem zprvu pouze vědomím o *nejbližším* smyslovém okolí a vědomím omezené souvislosti s jinými osobami a věcmi mimo individuum dospívající k vědomí sebe sama; je to zároveň vědomí přírody, která zpočátku vystupuje vůči lidem jako naprosto cizí, všemohoucí a nedotknutelná moc, ke které se lidé chovají úplně tak jako zvířata, před kterou se pokorně sklánějí jako nemá tvář; je to tedy čistě zvířecí vědomí přírody (přírodní náboženství).

* *Marxova poznámka na okraji:* Lidé mají dějiny, protože musí produkovat svůj život, a musí jej produkovat určitým způsobem: tato nutnost je dána jejich fyzickým uzpůsobením; stejně i jejich vědomí.

** *Dále je v rukopise přeškrtnuto:* Můj vztah k mému okolí je mé vědomí.

Na první pohled je vidět: Toto přírodní náboženství čili tento určitý vztah k přírodě je podmíněn formou společnosti a naopak. Zde, jako všude jinde, se totožnost přírody a člověka projevuje i v tom, že omezený vztah lidí k přírodě podmiňuje omezené vztahy lidí mezi sebou a jejich omezené vzájemné vztahy podmiňují jejich omezený vztah k přírodě právě proto, že příroda takřka ještě vůbec není modifikována dějinami, a naproti tomu vědomí nutnosti stýkat se s okolními individui je počátkem vědomí toho, že člověk vůbec žije ve společnosti. Tento začátek je stejně zvířecí jako společenský život na tomto stupni vůbec, je to jen stádné vědomí, a člověk se od skopce liší jen tím, že má místo instinktu vědomí, anebo tím, že jeho instinkt je vědomý. Toto stádné nebo kmenové vědomí se dále vyvíjí a rozvíjí zvyšováním produktivity, růstem potřeb a rozmnožováním obyvatelstva, které je základem růstu produktivity i potřeb. Tím se vyvíjí dělba práce, která byla původně jen dělbou práce v pohlavním aktu, potom dělbou práce, která se vytváří sama sebou čili „samorostle“ podle přirozených vloh (např. tělesné síly), potřeb, náhod atd. atd. Dělba práce se stává skutečně dělbou teprve od chvíle, kdy dochází k dělbě mezi hmotnou a duševní prací.* Od té chvíle si vědomí skutečně může namlouvat, že je něčím jiným než vědomím existující praxe, že skutečně něco představuje, aniž představuje něco skutečného — od té chvíle je vědomí schopno emancipovat se od světa a přejít k vytváření „čisté“ teorie, theologie, filosofie, morálky atd. Ale i když se tato teorie, theologie, filosofie, morálka atd. dostanou do rozporu s existujícími vztahy, může k tomu dojít jedině tím, že se existující společenské vztahy dostaly do rozporu s existující výrobní silou — což ostatně v určitém národním okruhu vztahů může nastat i tím, že k rozporu nedochází v tomto národním okruhu, nýbrž mezi tímto národním vědomím a praxí jiných národů,** tj. mezi národním a obecným vědomím určitého národa (jak je tomu dnes v Německu).

Ostatně je úplně vedlejší, co provádí samo vědomí, ze všech těch hloupostí plyne pro nás jen jeden závěr, že mezi těmito třemi momenty, výrobní silou, stavem společnosti a vědomím, může

* *Marxova poznámka na okraji:* Sem patří první forma ideologů, kněží.

** *Marxova poznámka na okraji:* Náboženství. Němci s ideologií jako takovou.

a musí dojít k rozporu, protože *dělbou práce* je dána možnost, ba skutečnost, že duševní a hmotná činnost — že požitky a práce, výroba a spotřeba případnou různým individuím, a protože možnost, aby se nedostávaly do rozporu, je jen v tom, že dělba práce bude zase odstraněna. Je ostatně samozřejmé, že „přízraky“, „svazky“, „vyšší bytost“, „pojmy“, „povážlivost“ jsou jen idealistickým duchovním výrazem, představou zdánlivě izolovaného individua, představou velmi empirických pout a zábran, v jejichž rámci se pohybuje způsob produkce života a s ním spjatá forma styků.

Dělbou práce, ve které jsou dány všechny tyto rozpory a která je zase sama založena na samostatné dělbě práce v rodině a na rozdělení společnosti na jednotlivé, vzájemně protikladné rodiny — touto dělbou práce je zároveň dáno i rozdělování práce, a to *nerovné*, kvantitativní i kvalitativní rozdělování práce a jejich produktů, tedy vlastnictví, které je v zárodku, ve své první formě obsaženo již v rodině, kde žena a děti jsou mužovými otroky. Otroctví v rodině, ovšem ještě velmi primitivní, skryté, je první vlastnictví, které tu ostatně už úplně odpovídá definici moderních ekonomů, podle které je vlastnictví moc volně nakládat s cizí pracovní silou. Dělbou práce a soukromé vlastnictví jsou ostatně totožné výrazy — v prvním se vzhledem k činnosti vyslovuje totéž, co se v druhém vyslovuje vzhledem k produktu činnosti.

Dále je dělbou práce dán zároveň i rozpor mezi zájmem jednotlivého individua nebo jednotlivé rodiny a společným zájmem všech individuí, která jsou spolu ve styku; a tento společný zájem neexistuje snad jen v představě, jako „obecné“, nýbrž především ve skutečnosti jako vzájemná závislost individuí, mezi něž je práce rozdělena. A konečně nám dělba práce poskytuje zároveň první příklad toho, že dokud lidé žijí v prvobytné společnosti, dokud tedy existuje rozkol mezi zvláštním a společným zájmem, dokud tedy činnost není rozdělena dobrovolně, nýbrž živelně, stává se pro člověka jeho vlastní čin jakousi cizí silou, která stojí proti němu, která ho ujařmuje, místo aby ji sám ovládal. Jakmile se totiž práce začne dělit, má každý pro sebe určitý výlučný okruh činnosti, který je mu vnucen, z něhož se nemůže vymanit; je lovcem, rybářem nebo pastevcem anebo kritickým kritikem a musí jím zůstat,

nechce-li ztratit prostředky k životu — kdežto v komunistické společnosti, kde nikdo nemá nějaký výlučný okruh činnosti, nýbrž každý se může zdokonalovat v jakémkoli oboru, řídí společnost všeobecnou výrobu, a právě tím mi umožňuje, abych dnes dělal to, zítra ono, abych ráno lovil, odpoledne rybařil, večer se zabýval chovem dobytka, abych po jídle kritisoval, podle toho, na co mám zrovna chuť; a přitom se ze mne nikdy nestane lovec, rybář, pastevce ani kritik. Tato fixace sociální činnosti, tato konsolidace našeho vlastního produktu ve věcnou moc nad námi, která se vymyká naší kontrole, maří naše očekávání, zvrací naše výpočty, je jedním z hlavních momentů v dosavadním dějinném vývoji, a právě na základě tohoto rozporu mezi zvláštním a společným zájmem se společný zájem osamostatňuje v podobě *státu*, odtržen od skutečných zájmů jednotlivců i celku, a zároveň vystupuje jako ilusorní pospolitost. Ale vždy se to děje na reálném základě svazků, které jsou v každém rodinném a kmenovém konglomerátu, jako svazek tělesný a pokrevní, řeč, dělba práce ve větším měřítku a ostatní zájmy — a zvláště, jak později vyložíme, na základě tříd podmíněných dělby práce, které se v každém takovémto houfu lidí diferencují a z nichž jedna vládne všem ostatním. Z toho vyplývá, že všechny boje uvnitř státu, boj mezi demokracií, aristokracií a monarchií, boj o volební právo atd. atd. nejsou nic jiného než ilusorní formy, v nichž se vedou skutečné boje mezi různými třídami (o čemž němečtí teoretikové nemají ani sebemenší potuchy, ačkoli v „Deutsch-Französische Jahrbücher“ a ve „Svaté rodině“ k tomu dostali návod), a dále to, že každá třída usilující o panství, i když její panství, jak je tomu u proletariátu, je podmínkou zrušení veškeré staré formy společnosti a panství vůbec, musí si nejdříve vydobýt politickou moc, aby mohla svůj vlastní zájem zase prohlásit za obecný zájem, k čemuž je v první chvíli nucena. Právě proto, že individua sledují *jen* svůj zvláštní zájem, který pro ně není totožný s jejich společným zájmem, protože obecné je vůbec ilusorní forma pospolitosti, je tento společný zájem uplatňován zase jako nějaký zvláštní a speciální zájem „celku“, „obecná“, který je jim „cizí“ a na nich „nezávislý“, anebo se sami musí pohybovat v tomto rozporu, jako je tomu v demokracii. Na druhé straně pak i *praktický* boj těchto

zvláštních zájmů, které se *skutečně* ustavičně stavějí proti společným a ilusorním společným zájmům, vyvolává nutnost, aby ilusorní zájem „celku“, „obecná“ *prakticky* jako stát zasáhl do tohoto boje a brzdil jej. Součinnost těchto individuí není dobrovolná, nýbrž živelná, a proto sociální moc, tj. znásobená výrobní síla, vzhikající touto součinností různých individuí, která je dána dělbou práce, se jim jeví ne jako jejich vlastní, spojená moc, nýbrž jako nějaká cizí síla mimo ně, o které nevědí, kde se vzala, kterou už tedy nemohou ovládat, která teď naopak prochází zvláštní řadou fází a vývojových stupňů, nezávislou na chtění a počínání lidí, ba dokonce toto chtění a počínání řídící.

Toto „odcizení“, abychom stále mluvili řečí srozumitelnou filosofům, může být ovšem zrušeno jen za dvou *praktických* předpokladů. Musí se stát „nesnesitelnou“ silou, tj. silou, proti které se lidé vzbouří; k tomu je třeba, aby z velké většiny lidstva udělalo masu lidí úplně „nemajetných“, a zároveň je dostalo do rozporu s existujícím světem bohatství a vzdělání; to obojí předpokládá veliké zvýšení výrobní síly, vysoký stupeň jejího rozvoje — a za druhé je tento rozvoj výrobních sil (jímž je zároveň už dána empirická existence lidí ve *světodějném*, a ne už jen lokálním měřítku) naprosto nutným praktickým předpokladem i proto, že bez něho by se všeobecně rozšířil jen *nedostatek*, musel by tedy s *nouzí* zase začít i boj o to, čeho je nevyhnutelně zapotřebí k životu, a celé to staré svinstvo by muselo začít znovu, a dále proto, že jen na tomto universálním rozvoji výrobních sil jsou založeny universální styky mezi lidmi; proto tento rozvoj výrobních sil vede jednak k tomu, že u všech národů zároveň vzniká „nemajetná“ masa (všeobecná konkurence), že každý z těchto národů se stává závislým na převratech druhých národů, a že konečně místo lokálních individuí vznikají *světodějná* individua, empiricky universální individua. Bez toho by 1. komunismus mohl existovat jen jako lokální jev, 2. *síly* styků by se nemohly vyvinout v síly *universální*, tedy nesnesitelné, nepřestaly by to být „okolnosti“ úzkého okruhu, opředené pověrami, a 3. každé rozšíření styků by lokální komunismus smetlo. Komunismus je empiricky možný jen jako čin vládnoucích národů provedený „naráz“ a současně, což předpokládá universální rozvoj

Komunismus
je možný!

Handwritten manuscript in German, likely a draft or working paper of Karl Marx and Friedrich Engels. The text is dense and covers the same conceptual ground as the printed text on the left, discussing social power, production forces, and the conditions for communism. The handwriting is in cursive and somewhat difficult to read in places due to the density and some corrections.

výrobní síly a světové styky, souvisící s tímto rozvojem⁸. Jak by bylo jinak možné, aby například vlastnictví mělo vůbec nějaké dějiny, aby nabývalo různých forem, a aby třeba pozemkové vlastnictví mohlo na základě různých daných předpokladů vést ve Francii od parcelace k centralisaci v rukou nemnoha lidí a v Anglii od centralisace v rukou nemnoha lidí k parcelaci, jak se to dnes skutečně děje? Anebo čím to, že obchod, který přece není nic jiného než směna výrobků různých individuí a zemí, ovládá vztahem poptávky a nabídky celý svět — což je vztah, který se podle slov jednoho anglického ekonoma vznáší nad zemí jako antický osud a neviditelnou rukou rozdává lidem štěstí i neštěstí, zakládá říše a boří je, vyvolává vznik i zánik národů — zatímco se zrušením základny, totiž soukromého vlastnictví, s komunistickým uspořádáním výroby a v něm spočívajícím odstraněním cizoty, s níž přistupují lidé k vlastnímu výrobku, se moc vztahu poptávky a nabídky úplně rozplyne a lidé budou zase ovládat směnu, výrobu i způsob svých vzájemných vztahů?

Komunismus není pro nás *stav*, který by měl být nastolen, ani *ideál*, podle něhož se má řídit skutečnost. Komunismem nazýváme *skutečné hnutí*, které překoná nynější stav. Podmínky tohoto hnutí vyplývají z předpokladů, které existují v současné době. Ostatně masa lidí žijících *pouze* ze své práce — masa pracovní síly odtržené od kapitálu nebo od jakéhokoli byt' omezeného uspokojování potřeb — a proto také ne už dočasná ztráta této práce samé jako zajištěného zdroje obživy, předpokládá v důsledku konkurence *světový trh*. Proletariát může tedy existovat jen ve *světodějném* měřítku, a stejně může i komunismus, jeho akce, vůbec mít jen „světodějnou“ existenci; světodějná existence individuí, tj. existence individuí, která je bezprostředně spjata se světovými dějinami.

Forma styků, podmíněná výrobními silami, které existovaly na všech dosavadních historických stupních, a zároveň je zase podmiňující, je *občanská společnost*, jejímž předpokladem a základem, jak vyplývá už z toho, co jsme předtím řekli, je jednoduchá rodina a složená rodina, tak zvané kmenové zřízení; její bližší určení jsme předtím vyložili. Už z toho je vidět, že tato občanská společnost je skutečným ohniskem a arénou veškerých dějin, a zároveň

Obč. společnost

z toho vysvítá, jak protismyslné je dosavadní pojetí dějin, které zanedbává skutečné vztahy a omezuje se na halasně akce potentátů.*

Občanská společnost zahrnuje veškeré materiální styky individuí v rámci určitého stupně vývoje výrobních sil. Zahrnuje veškerý obchodní a průmyslový život na určitém stupni a v tomto smyslu přesahuje stát i národ, ačkoli se na druhé straně musí navenek zase uplatňovat jako národnost, ve vnitřním životě se musí organisovat jako stát. Název občanská společnost vznikl v osmnáctém století, kdy se vlastnické vztahy už vymanily ze starověké a středověké pospolitosti. Občanská společnost se jako taková vyvíjí teprve s buržoasií; ale společenská organizace vyvíjející se bezprostředně z výroby a styků, která za všech dob tvoří základnu státu a celé ostatní idealistické nadstavby, byla stále označována tímž jménem.

[2.] O PRODUKCI VĚDOMÍ

V dosavadních dějinách je ovšem právě tak empirickým faktem, že jednotlivá individua upadala s rozšiřováním činnosti ve světovější činnost stále víc do područí moci, která jim byla cizí (v tomto tlaku viděli ovšem také útisk tak zvaného světového ducha atd.), moci, která se stávala stále mohutnější, až se nakonec projevuje v podobě světového trhu. Ale stejně je empiricky doloženo i to, že až komunistická revoluce (o tom později) zvrátí nynější stav společnosti, čili až bude — což je totéž — zrušeno soukromé vlastnictví, rozplyne se tím i tato síla, tak tajuplná pro německé teoretiky, a osvobození každého jednotlivého individua se pak uskuteční tou měrou, nakolik se dějiny úplně změny v dějiny světové. Z toho, co bylo řečeno výše, je jasné, že skutečné duchovní bohatství individua závisí úplně na bohatství jeho skutečných vztahů. Teprve tím se jednotlivá individua osvobodí od různých nacionálních a lokálních zábran, dostanou se do praktického styku s produkcí celého světa (i s produkcí duchovní), a to jim umožní, aby nabyla schopnosti

* Dále je v rukopise proškrtnuto: Dosud jsme především zkoumali jen jednu stránku lidské činnosti, zpracovávání přírody lidmi. Druhá stránka, zpracovávání lidí lidmi...

Původ státu a poměr státu k občanské společnosti.

užívat této všestranné produkce celého světa (všeho toho, co vytvořili lidé). Všestranná závislost, tato živelná forma světovější součinnosti individuí, bude touto komunistickou revolucí přeměněna v kontrolu a vědomé ovládání těchto sil, které, ač vytvořeny vzájemným působením mezi lidmi, jim dosud imponovaly a ovládaly je jako síly naprosto cizí. Tento názor je pak možno zase pojímat spekulativně idealisticky, tj. fantasticky, jako „sebevytváření rodu“ („společnost jakožto subjekt“), což může vést k představě posloupné řady mezi sebou souvisících individuí jako jednoho jediného individua, které je vykonavatelem mysteria, jímž vytváří samo sebe. Ukazuje se tu, že individua se sice dělají navzájem, fyzicky i duchovně, ale nedělají sama sebe, ani v nesmyslu svatého Bruna, ani ve smyslu „Jedince“, „hotového“ muže.

Toto pojetí dějin spočívá tedy v tom, že vykládá skutečný výrobní proces, a to na základě materiální výroby bezprostředního života, a že formu styků, spjatou s tímto způsobem výroby a jím vytvořenou, tedy občanskou společnost na jejích různých stupních chápe jako základnu veškerých dějin a ličí ji jednak v její činnosti jako stát, jednak z ní vysvětluje všechny různé teoretické výtvořky a formy vědomí, náboženství, filosofii, morálku atd. atd., a sleduje proces jejich vzniku na této základně, což potom samozřejmě také umožňuje znázornit věc v její celistvosti (a proto i vzájemné působení těchto různých stránek na sebe). Toto pojetí nehledá, jako idealistické pojetí dějin, v každém období nějakou kategorii, nýbrž zůstává neustále na půdě skutečných dějin, nevykládá praxi z ideje, vykládá ideové výtvořky z materiální praxe, a dochází tak k závěru, že všechny formy a produkty vědomí je možno zrušit ne duchovní kritikou, ne tím, že je převedeme na „sebeuvědomění“ nebo proměníme v „strašidlo“, „přízraky“, „vrtochy“ atd., nýbrž jen praktickým převrácením reálných společenských vztahů, z nichž tyto idealistické tlachy vzešly — dochází také k závěru, že ne kritika, nýbrž revoluce je hybnou silou dějin i náboženství, filosofie a veškeré ostatní teorie. Toto pojetí dějin ukazuje, že dějiny nekončí tím, že se mění v „sebeuvědomění“ jako „duch z ducha“, nýbrž že v nich je na každém stupni už napřed nějaký materiální výsledek, nějaký souhrn výrobních sil, historicky vytvořený vztah k přírodě a vzá-